

УДК 159.923.5
DOI <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-1-3>

ВЛАСТИВОСТІ І ХАРАКТЕРИСТИКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕЖ ОСОБИСТОСТІ В РІЗНІ ПЕРІОДИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Дорожкін В. Р.

*доктор психологічних наук, професор кафедри психології Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
вул. Нововокзальна, 17, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-7755-1343 v.dorozhkin1975@gmail.com*

Савченко О. В.

*PhD, докторка філософії, психоаналітик, супервізорка
Європейська Конфедерація Психоаналітичних Психотерапій
orcid.org/0000-0002-5377-6561
v.dorozhkin1975@gmail.com*

Ключові слова: психологічні межі, Я-відмежування, розвиток психологічних меж, підлітковий вік, сенситивний період для розвитку меж, ставлення до трендів дорослого життя, обумовленість інформаційної психологічної безпеки у підлітків.

Стаття присвячена дослідженню властивостей і характеристик психологічних меж у підлітків. Автори розглядають концепцію, згідно з якою підлітковий вік є сенситивним з точки зору розвитку внутрішніх і зовнішніх Я-відмежувань. У тексті аналізуються основні психічні утворення підліткового віку, вивчається їх вплив на зміну психологічних меж підлітків. Стаття складається з теоретичної та емпіричної частин. Емпіричне дослідження підлітків молодшого і старшого віку дозволило уточнити, як зміни функцій і відмежувань Я пов'язані з розвитком особистості підлітків і як цей розвиток, зі свого боку, обумовлює трансформацію й підтримує низку психічних новоутворень підліткового віку. Зокрема, доведено, що в підлітків молодшого і старшого віку відрізняються окремі параметри психологічних меж, їх функції та Я-відмежування. Показано, як за допомогою рефлексії й самосвідомості підлітки вчать керувати функціями психологічних меж, що призводить до перегляду цих меж і їх руху. Виявлено, що більший розвиток Я-відмежувань у старших підлітків свідчить на користь внутрішньої диференціації психіки, дає змогу утримувати відрефлексовані частини себе й забезпечує підтримку цілої низки новоутворень підліткового віку, таких як становлення самосвідомості та формування стійкої самооцінки. Крім того показано, що функції психологічних меж працюють у підлітків в екстремально протилежних режимах: то в конструктивному, то в дефіцитарному. Саме це пояснює подвійну природу відносин, які створює підліток. На основі виявлених відмінностей можна стверджувати, що підлітковий період розвитку є сенситивним для формування низки функцій психологічних меж, а також зовнішніх і внутрішніх Я-відмежувань. Зміни функцій і відмежувань Я є наслідком розвитку особистості підлітків, але, зі свого боку, вони обумовлюють її трансформацію й підтримують низку психічних новоутворень підліткового віку.

PROPERTIES AND CHARACTERISTICS OF PSYCHOLOGICAL LIMITS OF PERSONALITY IN DIFFERENT PERIODS OF ADOLESCENCE

Dorozhkin V. R.

*Doctor of Psychology, Professor at the Department of Psychology Institute of Personnel Training
of the State Employment Service of Ukraine
Novovokzalna str., 17, Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7755-1343
v.dorozhkin1975@gmail.com*

Savchenko O. V.

*PhD, Psychoanalyst, Supervisor
European Confederation of Psychoanalytic Psychotherapies
orcid.org/0000-0002-5377-6561
v.dorozhkin1975@gmail.com*

Key words: *psychological boundaries, self-delimitation, development of psychological boundaries, adolescence, sensitive period for the development of boundaries, attitude to the trends of adult life, conditionality of informational psychological security in adolescents.*

The article is devoted to the study of the properties and characteristics of psychological boundaries in adolescents. The authors consider the concept that adolescence is sensitive in terms of the development of internal and external self-delimitation. The text analyzes the main mental formations of adolescence, studies their impact on changing the psychological boundaries of adolescents. The article consists of theoretical and empirical parts. Empirical research of adolescents and young adults has clarified how changes in the functions and boundaries of the self are related to the development of adolescents and how this development, in turn, causes transformation and supports a number of mental neoplasms of adolescence. In particular, it has been proved that adolescents of younger and older age differ in certain parameters of psychological boundaries, their functions and self-separation. It is shown how, through reflection and self-awareness, adolescents learn to manage the functions of psychological boundaries, which leads to a review of these boundaries and their movement. It was found that the greater development of self-delimitation in older adolescents is in favor of internal differentiation of the psyche, allows to retain reflexive parts of themselves and provides support for a number of neoplasms of adolescence, such as self-awareness and sustainable self-esteem. In addition, it is shown that the functions of psychological boundaries work in adolescents in extremely opposite modes: in the constructive, in the deficit. This explains the dual nature of the relationship that a teenager creates. Based on the identified differences, it can be argued that the adolescent period of development is sensitive to the formation of a number of functions of psychological boundaries, as well as external and internal self-boundaries. Changes in the functions and boundaries of the self are a consequence of the development of adolescents' personality, but, in turn, they determine its transformation and support a number of mental neoplasms of adolescence.

Постановка проблеми. Формування особистості значною мірою пов'язане з підлітковим віком, коли відбуваються процеси розвитку рефлексії, становлення самосвідомості, соціального інтелекту та ін. (Н.Ф. Каліна, І.С. Кон, С.К. Нартова-Бочавер, Д.Я. Райгородський, В.В. Столін, Н.В. Чепелева). Зокрема, найважливішим процесом у підлітковому віці стає розуміння етапу становлення психологічних меж, коли особистість проходить трансформацію

від дитинства до дорослості (Г. Амон, Д. Віннікот, О.В. Григор'єва, О. Кернберг, Х. Кохут, Т.С. Леві, К. Левін, М. Маллер, С.Д. Максименко, С.К. Нартова-Бочавер, З. Фрейд, В.О. Подорога, Т.М. Титаренко, О.Ш. Тхостов, Е. Еріксон). Але формуванню психологічних меж у підлітковому віці уваги приділялося не так багато [14]. Крім того, в психології практично відсутні дослідження, які пов'язані з вивченням процесу впливу психічних новоутворень підліткового

віку на зовнішні та внутрішні Я-відмежування (термін Г.Амона [1]).

Саме поняття психологічних меж особистості відносно нове для психологічної науки та переважно досліджувалось у психоаналізі (А. Адлер, Г. Амон, Д. Анзье, Х. Кохут, Д. Віннікот, О. Кернберг, М. Кляйн, М. Маллер, К. Хорні, А. Фрейд, З. Фрейд, Р. Шпіц, Е. Еріксон та ін.). Але розуміння функцій психологічних меж дало можливість уточнити погляди на механізми формування особистості як цілості [10]. Розвиток у підлітковому віці низки психічних новоутворень дає підставу додатково побачити, як внутрішні і зовнішні межі надають психічним інстанціям та особистості підлітка завершений вигляд.

Особистість в період пубертату досліджувала значна кількість психологів. Так, «почуття дорослості», формування особистісної індивідуальності вивчалися в працях Г.С. Абрамової, Л.І. Божович, Л.С. Виготського, О.В. Запорожця, С.Д. Максименко, В.С. Мухіної, Т.М. Титаренко, Д.І. Фельдштейна, Д.Б. Ельконіна; розвиток рефлексії, самосвідомості, самооцінки й образу Я в підлітковому віці розглядалися в роботах Е. Берна, М.І. Борішевського, В.К. Каліної, В.В. Століна, Т.М. Титаренко, І.І. Чеснокової; формування акцентуацій характеру було представлено в дослідженнях К. Леонгарда, О.Є. Личко.

Проте психологічним межам і динаміці їх змін в підлітковий період приділяли не так багато уваги [5; 14]. Традиційно психологи вважають, що період для розвитку психологічних меж припадає на вік від 0 до 3 років, коли відбувається інтеріоризація зовнішніх об'єктів, становлення почуття «Я сам» і дитина здійснює перші кроки на шляху до сепарації [3; 7]. Інші дослідники розширюють вікові межі розвитку меж до п'яти років [12]. Інша низка вчених-психологів вважає, що розвиток меж проходить протягом всього життя особистості й підпорядкований завданням того чи іншого вікового етапу [2; 4; 5; 9; 13; 15; 16].

Із нашої точки зору, ключовим періодом зміни психологічних меж є підлітковий вік. У літературі підлітковий вік називають перехідним і пов'язують із кризою особистісного розвитку. Причинами кризи є [8]: зміна провідного виду діяльності і суб'єктивна зміна соціальної ситуації розвитку; поява почуття «втрати цілості Я», дифузія ідентичності (Я відкривається в підлітковому віці як унікальність особистості, усвідомлюється як власна індивідуальність [2; 4; 16]. Усвідомленість, що розвивається, і рефлексія призводять до того, що особистість підлітка народжується вдруге [4]. Процес формування особистості в підлітковий період переживає кризи й дифузії ідентичності [7; 16], проходить через зміну Я [13], коливання самооцінки і самоствавлення [8; 11]); формування

«почуття дорослості» і самоствердження особистості підлітка; реанімація едіпового комплексу і зміна об'єкта потягу; розвиток самосвідомості.

Мета статті – представити результати дослідження рівнів сформованості психологічних меж особистості та особливості їх розвитку в підлітковому віці. Також ми плануємо уточнити концепцію змін психологічних меж в підлітковий період, згідно з якою ми розуміємо цей вік як сенситивний для розвитку меж.

Методи дослідження та їх обґрунтування. На етапі виконання частини роботи, яка лягла в основу даної статті, ми проводили тестування за методиками: «Психологічні межі» (Т. С. Леві) [6]; «Я-структурний тест Г. Амона (ISTA)» [1]. За допомогою цих методик ми зробили діагностику психологічних меж та Я-відмежувань у 133 підлітків в віці від 10 до 16 років. Після обробки первинних даних із 133 анкет залишилось 126 (інші анкети було вилучено через зіпсованість або недозаповненість). Усю групу було розділено на молодших (10-11 р.) та старших підлітків (15-16 р.). До кожної групи увійшло по 63 підлітка.

На другому етапі було здійснено математичну обробку отриманих даних. Для статистичного аналізу було застосовано t-критерій Стьюдента для незалежних груп (STATISTIKA 12.0).

Результати дослідження. Для дослідження статистичних змін було порівняно дані двох вибірок, отриманих за допомогою методик:

«Психологічні межі» (Т.С. Леві) і «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA). Першу вибірку становили молодші підлітки, другу – юнаки старшого підліткового віку. Нас цікавили достовірні зміни в структурі, компонентах, функціях і властивостях психологічних меж. Для математичного аналізу при порівнянні даних двох незалежних вибірок використовувався t-критерій Стьюдента для незалежних груп.

Результати порівняння показників за шкалами методики «Психологічні межі» (Т.С. Леві) для двох груп підлітків 10–11 років і 15–16 років (разом 126 осіб) наведені в табл. 1–6.

За даними з таблиць можна зробити такі висновки: критерій Стьюдента для незалежних груп не виявив відмінності між двома групами підлітків за такими функціями: невпускальна ($t_e = 1,629$ при $p = 0,1$ (табл. 1) і віддавальна ($t_e = 1,56$ при $p = 0,12$ (табл. 4).

Т.С. Леві [6] пов'язує невпускальну функцію з можливістю сказати «ні», відштовхнути і стримати натиск зовнішнього світу, коли особистість має внутрішнє право на незалежність і на свій психологічний простір. Віддавальну функцію авторка визначає як можливість особистості виражати себе і свої внутрішні імпульси.

Відсутність статистично достовірної різниці за показниками цих двох функцій у підлітків різних вікових періодів має різну природу. Стимування вторгнень зовнішнього світу, інших людей і референтних осіб є накопичуваним навиком і появляється в старшому (юнацькому або дорослому) віці. Віддавальна функція, навпаки, має тенденцію до зменшення в міру дорослішання. Чим старшою стає дитина, тим менше у неї схильності до імпульсивної поведінки і тим вище здатність стримати свою безпосередність. Проте статистичний аналіз результатів методики

«Психологічні межі» (Т. С. Леві) показав, що зменшення імпульсивної поведінки не має статистично достовірного характеру в підлітковому віці. Щодо інших чотирьох функцій меж t-критерій Стьюдента для незалежних груп допоміг визначити статистично значущі відмінності. Зокрема, для проникної функції меж: $t_c = 3,046$ при $p = 0,002$ (табл. 2); для вбиральної функції: $t_c = 2,255$ при $p = 0,025$ (табл. 3); для стримувальної функції: $t_c = 3,2$ при $p = 0,002$ (табл. 5); для спокійно-нейтральної функції: $t_c = 3,96$ при $p = 0,0002$ (табл. 6).

Найдивнішим результатом стало те, що в трьох із чотирьох функцій відбулися зменшення показників. Тобто у старших підлітків бали за проникною, вбиральною і спокійно-нейтральною функціями нижче, ніж у молодших підлітків, і тільки за стримувальною функцією спостерігається приріст. На перший погляд, це суперечить ідеї про інтенсивний розвиток меж у підлітковий період. Однак під час ретельного аналізу цих статистичних закономірностей стає зрозумілим, що йдеться не про реальні зменшення і згортання функцій меж, а про їх розвиток і зміну.

По-перше, це обумовлено становленням рефлексії, коли особистісні межі та і вся особистість загалом піддаються критичному аналізу і переосмисленню. По-друге, зміни показників свідчать про загальний факт руху меж. Вони стають рухливими і дають можливість підлітку освоювати нові внутрішні і зовнішні території. По-третє, якісний аналіз функцій меж, які стають стриманішими в старшому підлітковому віці, дає можливість додатково зрозуміти їх природу. Стимування проникної функції перешкоджає розчиненню в навколишньому світі і сприяє розотожненню з іншими. Зменшення показників за вбиральною функцією обмежує «втягування» об'єктів зовнішнього світу, тобто сприяє перериванню процесу раннього некритичного інтросеювання. Нижчі показники за спокійно-нейтральною функцією показують напружений характер підліткового віку і пов'язані з ним внутрішні конфлікти. Збільшення показників за стримувальною функцією також відображає динаміку підліткового віку.

«Контейнування» внутрішньої енергії як раз є тим, що необхідно підлітку.

Якісний аналіз статистичних відмінностей за параметрами методики

«Психологічні межі» (Т. С. Леві), виявлених за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних груп, дає змогу стверджувати не стільки зростання функцій психологічних меж, скільки їх розвиток, коли підліток за допомогою рефлексії вчиться керувати ними.

Поряд із трансформацією функцій цікаві також ті зміни внутрішньої і зовнішньої структур меж особистості, які можуть відбуватися в підлітковому віці. Щоб зробити статистичні висновки, було застосовано t-критерій Стьюдента для незалежних груп до шкал методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (табл. 7–18). За даними цих таблиць можна зробити висновки. Зміни спостерігались по восьми з дванадцяти показників. Зокрема, вирости значення за шкалами: дефіцитарна агресія ($t_c = 2,19$ при $p = 0,03$, табл. 9), зовнішнє конструктивне Я-відмежування ($t_c = 6$ при $p \leq 0,0001$, табл. 11), внутрішнє конструктивне Я-відмежування ($t_c = 3,33$ при $p = 0,001$, табл. 15); навпаки, зменшилися показники за деструктивною й загальною агресією ($t_c = 5,27$ при $p \leq 0,0001$, табл. 8 і $t_c = 2,854$ при $p \leq 0,0005$, табл. 10), зовнішньому дефіцитарному Я-відмежуванню ($t_c = 9,12$ при $p \leq 0,0001$, табл. 13), внутрішнім дефіцитарному і загальному Я-відмежуванням ($t_c = 16,364$ при $p \leq 0,0001$, табл. 17 і $t_c = 11,7$ при $p \leq 0,0001$, табл. 18).

Якісний аналіз статистичних даних показує, що збільшення конструктивних функцій зовнішніх і внутрішніх Я-відмежувань пов'язано з розвитком таких показників, як гнучкість та адекватне реагування на перепоповнення вмістом зі сфери несвідомого або зовнішніми подіями, та призводить до більш гармонійного окреслення зовнішніх меж навколо себе і більш коректному зняттю накопичених внутрішніх напружень. Конструктивні зовнішні і внутрішні Я-відмежування пов'язані з такими функціями меж, як гнучкість, проникність, стримування тощо.

Статистично низькі бали за дефіцитарними внутрішніми і зовнішніми Я-відмежуваннями показують зменшення різних аспектів дисгармонійного відокремлення від зовнішніх ситуацій і внутрішніх стимулів. Навпаки, високі значення за дефіцитарними функціями свідчать на користь більш жорстких зовнішніх і внутрішніх меж, що проявляється у відділенні від власних неусвідомлюваних почуттів, імпульсів і фантазій, а також у відокремленні від інших людей і соціальних груп загалом.

Розвиненість психологічних меж відображає рівень сформованості особистості підлітка. Чим гнучкіше будуються комунікативні межі між

Таблиця 1

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Активно невідпускальна функція» методики «Психологічні межі» (Т. С. Леві) (t-критерій Стюдента)

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
АНВГран vs. АНВГран2		19,26984	18,61905	1,629189	124	0,105811	63	63	1,806854	2,605383	2,079203	0,004522

Примітка 1. АНВГран – активно невідпускальна функція меж для молодших підлітків

Примітка 2. АНВГран2 – активно невідпускальна функція меж для старших підлітків

Таблиця 2

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Проникна функція» методики «Психологічні межі» (Т. С. Леві) (t-критерій Стюдента)

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ПронГран vs. ПронГран2		15,71429	14,17460	3,046112	124	0,002833	63	63	2,372073	3,235587	1,860588	0,015711

Примітка 1. ПронГран – проникна функція меж для молодших підлітків

Примітка 2. ПронГран2 – активно проникна функція меж для старших підлітків

Таблиця 3

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Активно вбиральна функція» методики «Психологічні межі» (Т. С. Леві) (t-критерій Стюдента)

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
АВГран vs. АВГран2		16,30159	14,92063	2,260398	124	0,025541	63	63	3,603918	3,244358	1,233935	0,410220

Примітка 1. АВГран – активно вбиральна функція меж для молодших підлітків

Примітка 2. АВГран2 – активно вбиральна функція меж для старших підлітків

Таблиця 4

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Віддавальна функція» методики «Психологічні межі» (Т. С. Леві) (t-критерій Стюдента)

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
АОГран vs. АОГран2		15,46032	14,33333	1,560339	124	0,121228	63	63	2,792995	5,006447	3,213062	0,000008

Примітка 1. АОГран – активно віддавальна функція меж для молодших підлітків

Примітка 2. АОГран2 – активно віддавальна функція меж для старших підлітків

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
АСГран vs. АСГран2		14,38501	16,60311	-3,20921	124	0,001691	63	63	4,874231	2,985081	2,485141	0,000441

Примітка 1. АСГран – активно стримувальна функція меж для молодших підлітків

Примітка 2. АСГран2 – активно стримувальна функція меж для старших підлітків

Таблиця 6

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Спокійно-нейтральна функція» методики «Психологічні межі» (Т. С. Леві) (t-критерій Стюдента)

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
АргКонстр vs. АргКонст(15-16)		4,33	4,59	-0,04	124	0,4000	63	63	1,50	1,05	1,52	0,10

Примітка 1. СНГран – спокійно-нейтральна функція меж для молодших підлітків

Примітка 2. СНГран2 – спокійно-нейтральна функція меж для старших підлітків

внутрішніми частинами Я і зовнішнім світом, між окремими аспектами внутрішніх змістів, між Я і не-Я, тим більш гармонійною і ресурсною стає особистість підлітка. Розвиток конструктивної функції внутрішніх Я-відмежувань у старшому підлітковому віці свідчить також на користь внутрішньої диференціації психіки, коли підліток навчається відокремлювати різні аспекти почуттів, потягів, імпульсів тощо. Можна припустити, що межі допомагають утримувати підлітку відрефлексовані частини себе і забезпечують підтримку низки новостворених цього віку, таких як становлення самосвідомості та формування стійкої самооцінки.

За даними статистичного аналізу, в старшому підлітковому віці збільшується також дефіцитарна агресія ($t_c = 2,19$ при $p = 0,03$, табл. 9). Це пов'язано з тим, що підлітки тривалий період не можуть звикнути до тих трансформацій тіла і психіки, які з ними відбуваються, а, отже, не можуть і прийняти самих себе. Останнє проявляється в аутоагресії, стрибках настрою, самонезадоволеності і втілюється в більш загальному понятті дефіцитарної агресивності. Той факт, що частина показників Я-відмежувань збільшуються, а інші зменшуються протягом підліткового періоду, говорить про те, що сам розвиток меж відбувається гетерогенно. Це вказує на складну структуру психологічних меж, окремі параметри яких виступають елементами системної, але неоднорідної структури.

Статистичний аналіз даних, проведений за допомогою t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок, надав змогу визначити шкали, в яких не відбулося достовірних змін. Серед цих шкал: конструктивна агресія, зовнішнє деструктивне Я-відмежування, зовнішнє загальне Я-відмежування, внутрішнє деструктивне Я-відмежування.

Статистично невиражені відмінності в розвитку конструктивної агресії визначаються тими ж причинами, за якими існують достовірні відмінності в зміні двох інших видів агресії. Підлітковий період не є сенситивним для розвитку нормальної агресивності, але сприяє трансформації у сферах деструктивної й дефіцитарної агресивності. Це можна зрозуміти, виходячи з психологічних умов розвитку особистості підлітка, який перебуває в маргінальному психологічному стані, по черзі переключається з дитини на дорослого і навпаки.

Існуванням специфічного маргінального суб'єкта в підлітковій особистості можна пояснити і відсутність відмінностей у розвитку деструктивних зовнішніх і внутрішніх Я-відмежувань. Як суб'єкт кидається з одного краю до другого й виступає то з позиції дитини, то вимагає, щоб в ньому визнали дорослого, так і функції меж діють в екстремально протилежних режимах: то в конструктивному, то в дефіцитарному. У цих режимах виявлені статистично достовірні відмінності між двома стадіями підліткового віку: молодшою і старшою. Щодо деструктивної агресивності в підлітковому віці, то вона виражена незначно, як у підлітків 10–11 років, так і у підлітків 15–16 років.

Висновки. По-перше, у підлітків молодшої і старшої стадій розвитку відрізняються окремі параметри психологічних меж, їх функції та Я-відмежування. Завдяки t-критерію Стьюдента для незалежних груп було встановлено статистично значущі відмінності за чотирма з шести функцій меж. Зокрема, за проникною, вбиральною і спокійно-нейтральною функціями відбулися достовірні зменшення показників у віці 15–16 років; за стримувальною функцією спостерігається статистично значимий приріст. Такі зміни меж допомогли переглянути первинну

Таблиця 7

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Конструктивна агресія» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)

Group 1 vs. Group 2	T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
АгрКонстр vs. АгрКонст(15-16)	4.33	4.59	-0.04	124	0.4000	63	63	1.50	1.05	1.52	0.10

Примітка 1. АгрКонстр – агресія конструктивна для молодших підлітків

Примітка 2. АгрКонст (15–16) – агресія конструктивна для старших підлітків, $p = 0,4$

Таблиця 8

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Деструктивна агресія» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)

Group 1 vs. Group 2	T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
АгрДестр vs. АгрДест(15-16)	9.08	7.25	5.27	124	0.0000	63	63	1.71	2.10	1.59	0.07

Примітка 1. АгрДестр – агресія деструктивна для молодших підлітків

Примітка 2. АгрДест (15–16) – агресія деструктивна для старших підлітків, $p = 0,00001$

Таблиця 9

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Дефіцитарна агресія» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)

Group 1 vs. Group 2	T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
Агресія vs. Агресія(15-16)	18.81	17.87	2.85	124	0.0051	63	63	1.83	1.85	1.03	0.92

Примітка 1. АгрДеф – агресія дефіцитарна для молодших підлітків
Примітка 2. АгрДеф (15–16) – агресія дефіцитарна для старших підлітків, p = 0,03

Таблиця 10

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Загальна агресія» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)

Group 1 vs. Group 2	T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ВнЯвідмежК vs. ВнЯвідмежК(15-16)	3.30	4.76	-6.01	124	0.0000	63	63	1.25	1.47	1.37	0.22

Примітка 1. Агресія – загальна агресія для молодших підлітків
Примітка 2. Агресія (15–16) – загальна агресія для старших підлітків, p = 0,0051

Таблиця 11

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Зовнішнє конструктивне Я-відмежування» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)

Group 1 vs. Group 2	T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ВнЯвідмежД vs. ВнЯвідмежДес(15-16)	4.51	4.43	0.45	124	0.6504	63	63	0.93	1.03	1.22	0.44

Примітка 1. ВнЯвідмежК – зовнішнє конструктивне Я-відмежування для молодших підлітків
Примітка 2. ВнЯвідмежК (15–16) – зовнішнє конструктивне Я-відмежування для старших підлітків, p = 0,00001

Таблиця 12

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Зовнішнє деструктивне Я-відмежування» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)

Group 1 vs. Group 2	T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
АгрДеф vs. АгрДеф(15-16)	5.40	6.03	-2.19	124	0.03	63	63	1.73	1.51	1.30	0.30

Примітка 1. ВнЯвідмежД – зовнішнє деструктивне Я-відмежування для молодших підлітків
Примітка 2. ВнЯвідмежДес (15–16) – зовнішнє деструктивне Я-відмежування для старших підлітків, p = 0,6504

Таблиця 13

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Зовнішнє дефіцитарне Я-відмежування» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)

Group 1 vs. Group 2	T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ВнЯвідмежДеф vs. ВнЯвідмежДеф(15-16)	4.97	3.68	9.12	124	0.0000	63	63	0.76	0.82	1.16	0.56

Примітка 1. ВнЯвідмежДеф – зовнішнє дефіцитарне Я-відмежування для молодших підлітків
Примітка 2. ВнЯвідмежДеф (15–16) – зовнішнє дефіцитарне Я-відмежування для старших підлітків, p = 0,000015

Таблиця 14

Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Зовнішнє загальне Я-відмежування» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)

Group 1 vs. Group 2	T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ВнЯвідмеж vs. ВнЯвідмеж(15-16)	12.78	12.87	-0.27	124	0.7867	63	63	1.71	2.20	1.66	0.05

Примітка 1. ВнЯвідмеж – зовнішнє загальне Я-відмежування для молодших підлітків
Примітка 2. ВнЯвідмеж (15–16) – зовнішнє загальне Я-відмежування для старших підлітків, p = 0,7867

Таблиця 15

**Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою
«Внутрішнє конструктивне Я-відмежування» методики «Я-структурний тест Г. Амона»
(ISTA) (t-критерій Стьюдента)**

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ВнутЯвідмежК vs. ВнутЯвідмежК(15-16)		3,857143	4,682540	-3,33425	124	0,001128	63	63	1,255403	1,511519	1,449643	0,146540

Примітка 1. ВнутЯвідмежК – внутрішнє конструктивне Я-відмежування для молодших підлітків

Примітка 1. ВнутЯвідмежК (15–16) – внутрішнє конструктивне Я-відмежування для старших підлітків, $p = 0,0011$

Таблиця 16

**Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою
«Внутрішнє деструктивне Я-відмежування» методики «Я-структурний тест Г. Амона»**

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ВнутЯвідмежД vs. ВнутЯвідмежДестр(15-16)		5,047619	4,746030	1,841241	124	0,067976	63	63	0,990741	0,841816	1,385116	0,202432

Примітка 1. ВнутЯвідмежД – внутрішнє деструктивне Я-відмежування для молодших підлітків

Примітка 1. ВнутЯвідмежД (15–16) – внутрішнє деструктивне Я-відмежування для старших підлітків, $p = 0,0679$

Таблиця 17

**Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Внутрішнє дефіцитарне
Я-відмежування» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)**

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ВнутЯвідмежДеф vs. ВнутЯвідмежДеф(15-16)		9,507937	5,386075	16,36413	124	0,00	63	63	1,625135	1,181874	1,890762	0,013244

Примітка 1. ВнутЯвідмежДеф – внутрішнє дефіцитарне Я-відмежування для молодших підлітків

Примітка 2. ВнутЯвідмежДеф (15–16) – внутрішнє дефіцитарне Я-відмежування для старших підлітків, $p = 0,00$

Таблиця 18

**Відмінності між групами старших і молодших підлітків за шкалою «Внутрішнє загальне
Я-відмежування» методики «Я-структурний тест Г. Амона» (ISTA) (t-критерій Стьюдента)**

		T-test for Independent Samples (Stat_junior1_kop) Note: Variables were treated as independent samples										
Group 1 vs. Group 2		Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
ВнутЯвідмеж vs. ВнутЯвідмеж(15-16)		18,41270	14,79385	11,70212	124	0,000000	63	63	1,530706	1,918994	1,571678	0,077481

Примітка 1. ВнутЯвідмеж – внутрішнє загальне Я-відмежування для молодших підлітків

Примітка 2. ВнутЯвідмеж (15–16) – внутрішнє загальне Я-відмежування для старших підлітків, $p = 0,000001$

ідею про інтенсивне зростання меж у підлітковий період на користь концепції їх гетерогенного розвитку. За допомогою рефлексії й самосвідомості підлітки вчать керувати функціями психологічних меж, що призводить до їх перегляду і руху. Переміщення меж, які стають рухливими, допомагає підліткам освоювати нові внутрішні та зовнішні території, що веде до переосмислення й трансформації їх особистості.

По-друге, рівень розвитку Я-відмежувань у старших підлітків змінився за вісьмома з дванадцяти показників. Зокрема, зросли значення за шкалами: дефіцитарна агресія, зовнішнє конструктивне Я-відмежування, внутрішнє конструктивне Я-відмежування, навпаки, зменшилися показники за деструктивною й загальною агресією, зовніш-

нім дефіцитарним Я-відмежуванням, внутрішнім дефіцитарним і загальним Я-відмежуванням. Розвиток Я-відмежування у віці 15–16 років свідчить на користь внутрішньої диференціації психіки, дає змогу утримувати відрефлексовані частини себе й забезпечує підтримку цілої низки новоутворень підліткового віку, таких як становлення самосвідомості та формування стійкої самооцінки, коли підлітки навчаються відокремлювати різні аспекти почуттів, потягів і імпульсів.

По-третє, відсутність відмінностей у розвитку деструктивних зовнішніх і внутрішніх Я-відмежувань допомагає зрозуміти існування специфічного маргінального суб'єкта підліткової особистості. Як підліток кидається від одного краю до іншого і діє то з позиції дитини, то вимагає, щоб в ньому

визнали дорослого, так і його функції меж працюють в екстремально протилежних режимах: то в конструктивному, то в дефіцитарному. Це пояснює подвійну природу відносин, які створює підліток.

По-четверте, гетерогенний розвиток психологічних меж у підлітковий період вказує на їх складну структуру, окремі параметри якої є елементами загальної системи. Саме ця система надає психіці індивідуальну особистісну форму.

На основі виявлених відмінностей можна стверджувати, що підлітковий період розвитку є сенситивним для формування низки функцій психологічних меж, а також зовнішніх і внутрішніх Я-відмежувань. Зміни функцій і відмежувань Я є наслідком розвитку особистості підлітків, але, зі свого боку, вони обумовлюють її трансформацію й підтримують низку психічних новоутворень підліткового віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аммон Г. Психосоматическая терапия. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 238 с.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 400 с.
3. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей : Руководство практического психолога. Москва : Канон+, 2016. 272 с.
4. Выготский Л.С. Педология подростка: Проблема возраста. Собр. соч.: в 6 т. Т. 4. Москва, 1984.
5. Григор'єва О.В., Драпака А.В. Психологічні межі особистості та метод оцінки їх сформованості. *Наука і освіта*. 2013. № 1-2. С. 8–13.
6. Леви Т.С. Методика диагностики психологической границы личности. Вопросы психологии. 2013. № 1. С. 131–146.
7. Маллер М., Пайн Ф., Бергман А. Психологическое рождение человеческого младенца. Москва : Когито-Центр, 2011. 416 с.
8. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития. Москва : Академия, 2006. 608 с.
9. Нартова-Бочавер С.К. Психологическое пространство личности : монография. Москва : Прометей, 2005. 312 с.
10. Савченко О.В. Психічні новоутворення в підлітковому віці та розвиток психологічних меж особистості: до постановки проблеми. : зб. наук. праць. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького пед. ун-ту ім. Г. Сковороди*. Вип. 21. кн. 3. Т. III (77). Київ : Гнозис, 2017. С. 465–476.
11. Столин В.В. Самосознание личности. Москва : Изд-во МГУ, 1983. 284 с.
12. Тайсон Ф., Тайсон Р. Психоаналитические теории развития. Екатеринбург : Деловая книга, 1998. 528 с.
13. Титаренко Т.М. Життєві завдання як практики самоконституювання особистості. *Соціальна психологія*. 2008. № 6. С. 3–11.
14. Шамшикова Е.О. Особенности взаимосвязи типов психологических границ и защитных механизмов личности в старшем подростковом возрасте (межнациональные различия). Сибирский педагогический журнал. 2014. № 6. С. 178–185.
15. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1989. 560 с.
16. Эриксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург : Ленато, 1996. 592 с.

REFERENCES

1. Ammon G. Psichosomaticheskaia terapiia [Psychosomatic therapy]. S-Pb : Rech', 2000. 238 p. [in Russian]
2. Bozhovich L. I. Lichnost' i ee formirovanie v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]. S-Pb : Piter, 2008. 400 p. [in Russian]
3. Boulbi Dzh. Sozdanie i razrushenie emotsional'nykh svyazei [Making and Breaking Emotional Bonds] : Rukovodstvo prakticheskogo psikhologa. M: Kanon+, 2016. 272 p. [in Russian]
4. Vygotskii L.S. Pedologiya podrostantka: Problema vozrasta. [Adolescent pedology: The problem of age]. Sobr. soch.: v 6 t. T. 4. M, 1984. [in Russian]
5. Grigor'eva O.V., Drapaka A.V. Psikhologichni mezhi osobistosti ta metod otsinki ikh sformovanosti [Psychological boundaries of personality and the method of assessing their formation]. *Nauka i osvita*. 2013. № 1–2. pp. 8–13. [in Ukrainian]
6. Levi T.S. Metodika diagnostiki psikhologicheskoi granitsy lichnosti [Methodology for diagnosing the psychological boundaries of personality]. *Voprosy psikhologii*. 2013 № 1. pp. 131-146. [in Russian]
7. Maller M., Pain F., Bergman A. Psikhologicheskoe rozhdenie chelovecheskogo mladentsa [The psychological birth of the human infant]. M: Kogito-Tsentr, 2011. 416 p. [in Russian]
8. Mukhina V.S. Vozrastnaia psikhologiya. Fenomenologiya razvitiia [Age-related psychology. Phenomenology of development]. M.: Akademiia, 2006. 608 p. [in Russian]
9. Nartova-Bochaver S.K. Psikhologicheskoe prostranstvo lichnosti [Psychological space of personality] : monografiia. M.: Prometei, 2005. 312 p. [in Russian]

10. Savchenko O.V. Psyhichni novoutvorennja v pidlitkovomu vici ta rozvytok psykologichnyh mezh osobystosti: do postanovky problemy. [Mental neoplasms in adolescence and the development of psychological boundaries of personality: before the problem]. *Gumanitarnyj visnyk Perejaslav-Hmel'nyč'kogo ped. un-tu im. G. Skovorody*. Vyp. 21. kn. 3. T. III (77). Kyi'v : Gnozys, 2017. S. 465–476. [in Ukrainian]
11. Stolin V.V. Samosoznanie lichnosti [Self-awareness of the individual]. M : Izd-vo MGU, 1983. 284 p. [in Russian]
12. Taison F., Taison R. Psikhoanaliticheskie teorii razvitiia [Psychoanalytic theories of development]. Ekaterinburg : Delovaia kniga, 1998. 528 p. [in Russian]
13. Titarenko T.M. Zhittevi zavdannia iak praktiki samokonstituiuvannia osobistosti [Life tasks as practices of self-constitution of personality]. *Sotsial'na psikhologija*. 2008. № 6. pp. 3–11. [in Ukrainian]
14. Shamshikova E.O. Osobennosti vzaimosviasi tipov psikhologicheskikh granits i zashchitnykh mekhanizmov lichnosti v starshem podrostko-vom vozraste (mezhnatsional'nye razlichii) [Features of the relationship between types of psychological boundaries and personality defense mechanisms in older adolescence (international differences)]. *Sibirskii pedagogicheskii zhurnal*. 2014. № 6. pp. 178-185. [in Russian]
15. El'konin D.B. Izbrannye psikhologicheskie Trudy [Selected psychological writings]. M.: Pedagogika, 1989. 560 p. [in Russian]
16. Erikson E. Childhood and society [Childhood and society]. New York : Norton, 1950. 592 p.